عُنصُل (اِسقیل)

زیرگروه گیاهان دارویی و داروسازی طب سنتی گروه حکمت، طب اسلامی و طب سنّتی، فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران

Drimia maritima

چکیده

عُنصُل گیاهی متعلق به خانواده مارچوبه است که با نامهای مختلفی نظیر "اِسقیل"و "بصل الفَار" در طب سنتی ایران شناخته شده است. در طب سنتی ایران از دو نوع عُنصُل"سفید" و "سرخ" نام برده شده است. در این مقاله سعی شده تا نمونه عُنصُل موجود در بازار دارویی ایران با مطالب مربوط به ماهیت آن در کتب طب سنتی تطبیق داده شده و نام علمی آن تعیین گردد. نتیجه اینکه گیاه اِسقیل و یا عُنصُل ذکر شده در منابع طب سنتی با گیاه*Drimiam aritima* (L.) Stearn مطابقت دارد. آنچه به عنوان قسمت دارویی از این گیاه پذیرفته شده است پیازهای سفید آن می‌باشد.. در ایران نیز آنچه در بازار دارویی عرضه می‌شود پیازهای سفید برداشت شده از نواحی مختلف است.

اسامی مترادف معتبر این گونه که در اندکسکیو (Index Kew)۱ ذکر شده به صورت زیر می باشد:

Charybdis maritima (L.) Speta
Ornithogalum anthericoides (Poir.) Link ex Steud.
Ornithogalum maritimum (L.) Lam.
Ornithogalum squilla Ker Gawl.
Scilla anthericoides Poir.
Scilla lanceolata Viv.
Scilla maritima L.
Scilla serotina Schousb.
Squilla anthericoides (Poir.) Jord. &Fourr.
Squilla insularis Jord. &Fourr.
Squilla littoralis Jord. &Fourr.
Squilla maritima (L.) Steinh.

مقدمه:

از جنسِ *Drimia* در دنیا ۱۶۰ گونه معرفی شده که ۹۹ گونه آن معتبر است و بقیه Synonym هستند یا معتبر شناخته نشده اند. از ایران فقط یک گونه‌ی *Drimia maritime* به صورت وحشی وجود داردکه در استانهای جنوبی و گاهی در جنگلهای بلوط غرب ایران دیده شده است. این گونه قبلا در ایران با نام *Urginea maritima*(L.) Baker شناخته می شده است. از این گونه ۵ واریته و زیرگونه در دنیا معرفی شده که همگی Synonym قرار گرفته اند.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-06]

داخلی آن استفاده نمود و بخش خارجی را کنار گذاشت (۸) . در کتب طب سنتی پیشنهاد شده که بعد از آن که پیاز از خاک خارج شد ساقه آن از درون پیاز بیرون کشیده شود و به وسیله یک پارچه شعله ور بر محل خارج شدن ساقه، داغ نهاده شود تا قوّت دارو حفظ شود. برگ پیاز عُنصُل را به برگ سوسن، زنبق یا نرگس شبیه دانسته‌اند با این تفاوت که از آنها بلندتر و پهن تر است. به دلیل وجود رطوبت فضلیه زیاد برگها از پیاز رویش می‌یابند و مدّت زمان زیادی باقی می‌مانند و تا هنگامی که پیاز در خاک است با خشک شدن برگ‌های قدیمی، برگ-های تازه سبز می‌شوند و افراشته می‌گردند و برگ‌های خشک بر روی زمین پخش می‌شوند (۸) ساقه آن توپر و سبز مایل به زرد ذکر شده است (۷) ساقه نزدیک ریشه کمی پهن است و بر سر آن گلهای سفید طولانی قرار دارد و وسط گلها سفید است. این گیاه در زمستان سبز می‌ماند (۷) .

در منابع معتبر سنتی نام های متفاوتی برای عُنصُل ذکر شده که مهم ترین آنها به شرح زیراست:

بَصَل العُنصُل، اِشقیل، عُنصُلان، اسقیل، اِصقال، پیاز دشتی، پیاز موش،بَصَل الفَار، موشان پیاز (۵-۹ و ۱۴)

یکی از مواردی که در شرح گیاه عنصل همیشه مورد توجه حکمای طب سنتی بوده عدم استفاده از گیاه به فرم خام در داروهای خوراکی است و به این منظور روش‌های گوناگونی برای فرآوری عنصل استفاده می‌شده است. یکی از روش‌های استفاده از عنصل تهیه سرکه آن بوده که تا امروز نیز متداول‌ترین راه استفاده از این گیاه است. در روشی که در حال حاضر به کار می‌رود و در برخی منابع به آن اشاره شده عنصل تازه در سرکه جوشانده می‌شود (۱۳) . علاوه بر این روش، در منابع طب سنتی راهکارهای دیگری نیز جهت تهیه سرکه عنصل پیشنهاد شده است. در برخی از این روش‌ها پیاز عنصل به صورت تازه و گاهی پس از خشک کردن در ظرفی سفالی و دربسته به مدّت ۴۰ یا ۶۰ روز و گاهی تا شش ماه باقی می‌مانده و سپس سرکه آن مصرف می‌شده است.

از دیگر روش‌های فرآوری عنصل می‌توان به تشویه آن در خمیر یا گِل اشاره کرد. به این نحو که پیاز عنصل را درون لایه‌ای از خمیر به خصوص خمیر تهیه شده از آرد گیاه کرسنه

Squilla sphaeroidea Jord. &Fourr.
Urginea anthericoides (Poir.) Steinh.
Urginea insularis (Jord. &Fourr.) Grey
Urginea littoralis (Jord. &Fourr.) Grey
Urginea maritima (L.) Baker
Urginea sphaeroidea (Jord. &Fourr.) Grey

سیری در منابع گذشته:

پیاز عُنصُل توسط رومیان، سوریها و احتمالا مصریان باستان شناخته شده بوده است و نشانه هایی وجود دارد که این گیاه برای درمان اِدِم به عنوان درمان جانشین جراحی، مورد استفاده قرار می گرفته است (۱).بقراط و پلینی به آن اشاراتی داشته اند و دیوسکوریدوسضمن اشاره به روش فراوری آن، پخته آن را برای مصرف توصیه کرده است و تاکید می کند اگر به خوبی نپزد می تواند آسیب رسان باشد (۲).

استفاده از عنصل سابقه‌ای طولانی در طب سنتی اقوام مختلف دارد. در پاپیروس اِبرس۲ به فرمولاسیون‌هایی اشاره شده که یکی از اجزای آنها عُنصُل است (۳). دانش استفاده از عُنصُل به یونانیان انتقال داده شده و اکثر دانشمندان یونانی این گیاه را می‌شناخته اند (۴).

به گفته ابن سینا عُنصُل را از آن جهت بَصَل الفَار می‌گویند که کشنده موش است (۵). پیاز موش و پیاز دشتی نام‌های فارسی این گیاه می‌باشد. طبع عُنصُل گرم و خشک است. پیاز این گیاه نسبت به برگ و دانه های آن از نظر پزشکی بسیار با اهمیت تر است به همین دلیل بیشتر از سایر اجزای گیاه در منابع شرح داده شده است. پیاز عُنصُل گلابی شکل است و بعضی از عطاران وزن آن را تا پنج رَطل۳ نیز ذکر کرده اند (۶-۸). به گفته حکیم جُرجانی بهترین نوع پیاز عُنصُل نوعی است که بسیار بزرگ یا بسیار کوچک نباشد چون رطوبت و یا خشکی زیادی خواهد داشت و نوع میانه و معتدل در اندازه بهترین نوع عنصل است (۱۰). در برخی از کتب طب سنتی اشاره شده که پیاز عُنصُل در دو رنگ سفید و سرخ یافت می-شود (۹ و ۱۱). بسیاری از مؤلفین به عُنصُل سرخ اشاره نکرده-اند با این حال بیان کرده اند که نوعی از عُنصُل جهت مصارف درمانی مناسب‌تر است که سفید و درخشان و به رنگ مروارید باشد و نوع دیگر این گیاه برای درمان مورد استفاده قرار نمی-گیرد (۸ و ۱۲). در هنگام استفاده از این پیاز باید از بخش

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-06]

طبیعت این گیاه در آخر سوم گرم و خشک (۷)عنوان شده است. در دوم خشک نیز گفته اند (۶). منابع کهن طبی این پیاز را دارای رطوبت فضلیه، مدر بول و قاعده آور می دانند. همچنین آمده است که رطوبت محرقه (سوزاننده) دارد و پوست را زخمی می کند (۱۴،۶). برای این گیاه در بیماری بخش های مختلف بدن اثرات درمانی ذکر شده است. از بیماری های دماغی می توان به انواع سردرد، صرع، مالیخولیا، انواع فلج و ورم سرد مغز اشاره کرد (۶،۷). پیاز عنصل همچنین در بیماری های ریوی و گوارشی واجد اثرات درمانی است. این دارو در تنگی نفس، سرفه مزمن، خشونت ریه و بیماری رَبو کاربرد دارد. عُنصُل می تواند باعث تقویت معده و هاضمه شده، تخلیه معده را تسریع نماید. در بزرگی طحال مفید است(۱۴). این دارو همچنین می تواند در درد مفاصل، عِرق النَسا و نقرس مفید واقع شود. اسقیل به صورت موضعی در داءالثَّعلب و داءالحَیَّه موثر است(۱۴). درباره سرکه ی آن آمده است که بن دندان سخت کند و بوی دهان خوش کند(۱۶).

موارد مصرف امروزی:

کاربرد انواع فراورده های استاندارد شده پیاز عنصل(پودر خشک، عصاره و یا تنتور آن) درنارسایی قلبی I و IIبر اساس طبقه بندیNYHA۹، آریتمی و مشکلات عصبی قلب تأئید شده است. گلیکوزیدهای قلبی (مشتقات بوفادی اِنولیدها) سبب بروز اثر کرونوتروپیک منفی و همچنین اینوتروپیک مثبت روی ظرفیت کار عضله قلب که در نهایت اثر کلی کاهش عملکرد قلب را در پی دارد و از طرف دیگر موجب کاهش پرفشاری دیاستولیک بطن چپ و نیز پرفشاری پاتولوژیک وریدها می گردد،

از نکات قابل ملاحظه در استفاده از این گیاه و فراورده های دارویی حاوی آن، موارد منع مصرف در انسداد دهلیزی بطنی درجه ۲ یا ۳، هیپر کلسمی، هیپوکالمی، کاردیومیوپاتی هیپرتروفیک، سندروم سینوس کاروتید، تاکیکاردی بطنی و آنوریسم آئورتی قفسه سینه (یا سندروم WPW) ۱۰می باشد. علاوه بر این همچون سایر فراورده های دارویی حاوی گلیکوزیدهای قلبی باید به تداخلات دارویی و مصرف بیش از و یا درون لایه‌ای از گِل قرار می‌دادند و سپس درون اجاق یا تنور آن را می‌پختند. پس از پخته شدن خمیر یا خشک شدن گِل، پیاز را از درون آن خارج می‌کردند و برای درمان به کار می‌بردند. آب‌پز کردن گیاه همچنین خیساندن پیاز خشک شده در شراب یا روغن زیتون از دیگر روش‌های فرآوری گیاه بوده است (۸) .

مشخصات گیاه‌شناسی:

نام علمی: *Drimia maritime* (L.) Stearn

نام تیره:مارچوبه (Asparagaceae)

نام انگلیسی: Squill, Sea onion

گیاهی است با پیاز درشت، حدود ۲۰ سانتیمتر قطر، و یک کیلوگرم وزن و گاهی بیشتر تا ۳/۵ کیلو هم ذکر شده، تقریبا کروی با فلس های کاغذی قهوه ای در خارج، تا نیمه از سطح زمین خارج شده است. برگهای قاعده ای زود اُفت، طویل با حدود یک متر طول، نیزه ای، سبز تیره یا سبز-آبی (glauce)، چرمی و با حاشیه ساده است. دُمگل آذین که بعد از خشک شدن برگها ظاهر می شود، خوشه ای منفرد بوده و قرمزرنگ است و کرکهای قرمزارغوانی داشته و ارتفاع آن حدود ۲-۱/۵ متر می شود. گلهای نر-ماده با پایک ارغوانی و ستاره ای شکل به قطر حدود ۱/۵ سانتیمتر بوده و در هر گل آذین تقریبا ۱۰۰-۵۰ گل دارد. گلها دارای ۶ کاسبرگ سفیدرنگ بوده که گاهی یک رگه قرمز طولی در وسط دارد. پرچم ها ۶ عدد می باشد. تخمدان سه برچه ای است. میوه کپسول و ۲-۱ سانتیمتر طول دارد.

این گونه سابقا در تیره Liliaceae و سپس در تیره Amaryllidaceae قرار داشته و اخیرا در سال ۲۰۰۹ توسط Stearn در تیره Asparagaceae قرار گرفته است(۱۵) .

پراکنش در جهان و ایران :سواحل سنگی و صخره ای، به خصوص در حاشیه مدیترانه، جنوب اروپا، جنوب غربی آسیا و شمال آفریقا است. در ایران در سواحل خلیج فارس و در جنگلهای بلوط زاگرس می روید(۱۵) .

موارد مصرف در طب سنتی

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-06]

۳ . رَطل : واحد وزن حدودا معادل ۴۰۹/۳۱۶۲۷ گرم (دارونامه طوبا)

۴ . رَبو: به تازی دشخواری (دشواری) دم زدن را گویند. (ذخیره خوارزمشاهی).

۵ . ساقه در واقع همان دم گل آذین می باشد. (خانم مهندس خاتم ساز)

۶ . عِرقُ النَّسا: از جمله دردهای مفاصل است که از مفصل سُرین شروع شده، سپس از پشت بر ران پایین می آید، ممکن است تا زانو و قوزک پا هم امتداد یابد و هرچه مدتش طولانی تر شود، بیشتر پایین می آید. (فرهنگ اصطلاحات طب سنتی ایران).

۷ . داءالثَّعلَب: بیماری روباه، بیماری است که در آن ماده ردیئه ای در پوست و رویشگاه های مو (در سر و ابرو و موی و صورت) ساکن می شود. در نتیجه با خوردن ریشه ی مو آن را فاسد می کند و نمی گذارد غذا به ریشه های مو برسد. این حالت را به سبب اینکه در روباه ها هم روی می دهد، "داءالثَّعلَب" نامیده اند.(فرهنگ اصطلاحات طب سنتی ایران).

۸ . داءالحَیَّه: بیماری مار، مانند داءالثَّعلَب است، با این تفاوت که تنها به مو و ریزش آن منتهی نمی شود، بلکه حالتی مانند پوست اندازی مار در پوست نازک بدن ایجاد می کند.در اثر داءالثَّعلَب و داءالحَیَّه موی بدن بریزد و فساد در جلد پدید آید. فرق بینهما آن است که اگر با وجود تقرح جلد و سقوط موی، پوست باریک همچون پوست مار نیز از آن محل جدا شود، آن را "داءالحَیَّه" گویند و اگر پوست منسلخ نگردد،" داءالثَّعلَب" خوانند (فرهنگ اصطلاحات طب سنتی ایران).

۹ . NYHA(New York Heart Association): انجمن متخصصین قلب نیویورک

۱۰ . WPW (Wolff Parkinson White): نوعی آریتمی (بی نظمی در ضربانات قلب) است که موجب افزایش تعداد انقباضات بطنی با منشاء فوق بطنی می شود.

حد این گیاه (یا فراورده های حاوی آن) دقت کافی نمود (۱۷).

نتیجه گیری:

در منابع طب سنتی گیاه عُنصُل با نامهایی نظیر اِسقیل و بَصَل الفَار شرح داده شده است. در این مطالعه توضیحات ذکر شده در مورد گیاه عُنصُل در طب سنتی و کتب گیاه‌شناسی جدید مورد بررسی قرار گرفت. بر این اساس می‌توان نتیجه گرفت که گیاه اسقیل و یا عُنصُل ذکر شده در منابع طب سنتی با گیاه *Drimia maritima* (L.) stearn مطابقت دارد. آنچه به عنوان قسمت دارویی از این گیاه پذیرفته شده است پیازهای سفید آن می‌باشند (۱۸). در ایران نیز آنچه در بازار دارویی عرضه می‌شود پیازهای سفید برداشت شده از نواحی مختلف است. البته هر چند در مقالات منتشر شده عنصل به خصوص نوع سفید در برخی موارد فاقد سمیت بوده (۱۹) اما همچنان به علت وجود ترکیبات گلیکوزید قلبی خطر بروز عوارض جانبی همواره محتمل خواهد بود. از میان روش‌های به کار گرفته شده برای فرآوری عنصل تهیه سرکه عنصل جالب توجه است. چرا که بر اساس تحقیقات انجام شده ترکیبات سمی در محیط اسیدی حذف می‌شوند.

حتّی در صورت عدم سمیّت عنصل، حذف ترکیبات گلیکوزید قلبی توسط سرکه می‌تواند منجر به کاهش عوارض جانبی احتمالی گردد. در هر حال به هنگام تجویز عنصل و سرکه آن و یا هر فرآورده دیگری که از این گیاه تهیه می‌شود باید علائم مسمومیّت مانند کاهش اشتها، تهوّع، اسهال و ریتم نامنظم قلب توسط پزشک و داروساز به بیمار گوشزد گردد.

پی نوشتها:

۱ . شاخص کیو (Index Kewensis): فهرست اسامی علمی گیاهان دانه دار در سطح جنس و گونه که توسط باغ گیاه شناسی سلطنتی لندن منتشر می شود.(ویکی پدیا)

۲ . پاپیروس اِبرس (Ebers): دست نوشته مصریان مربوط به ۱۵۵۰ سال پیش از میلاد

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-06]

References:

1. . Norn S, Kruse PR. Cardiac glycosides: From ancient history through Withering's foxglove to endogenous cardiac glycosides. Dan MedicinhistArbog. 2004:119-32.

2. J Stannard. SquillIn Ancientand MedievalMateriamedica, With Special Referencetoits EmploymentforDropsy. Bull N Y ACAD MED. 1974 Jun; 50(6): 684–713.

3. Stoll A. Sur les substances cardiotoniques de la scille maritime (*Scilla maritima* L). Experientia 1954; 10:282-297.

4. Aliotta G, De Santo NG,PollioA,Sepe J, Touwaide A. The diuretic use of Scilla from Dioscorides to the end of the 18th century. J Nephrol 2004;17(2): 342-347

۵ . ابوعلی سینا. القانون فی الطب. بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات ۱٤۲۵ .کتاب اول. ص ۳۵۳

٦ . عقیلی خراسانی، سید محمد حسین. مخزن الادویه. تصحیح: شمس اردکانی، محمد رضا. رحیمی، روجا. فرجادمند، فاطمه. اندیشه ظهور، تهران، ۱۳۸۹. ص ۱٤۷-۱٤٦.

۷ . تنکابنی، سید محمد حسین: تحفه المؤمنین. تصحیح: رحیمی، روجا. شمس اردکانی، محمد رضا. فرجادمند، فاطمه. مؤسسه نشر شهر، تهران، ۱۳۸٦. ص ٤۳-٤۲.

۸ . قرشی، ابن نفیس: الشامل فی الصناعه الطبیه. انتشارات دانشگاه علوم پزشکی ایران، تهران، ۱۳۸۷. ص ۳۵۱-۳۳۱.

۹ . بیرونی، ابوریحان. الصیدنه فی الطب. تصحیح: زریاب، عباس. تهران: مرکز نشر دانشگاهی،۱۳۷۰. ص ۵۱-۵۰

۱۰ . جرجانی، سید اسماعیل. ذخیره خوارزمشاهی. گرد آوری: تاج بخش، حسن. تهران: انتشارات دانشگاه تهران. ج۱۰. ص ٤۱۷

۱۱ . مجوسی، علی بن عباس. کامل الصناعه الطبیه. قم: انتشارات جلال الدین،۱۳۸۷. ج۳. ص۱۳٤.

۱۲ . رازی، بهاء الدوله. خلاصه التجارب. تهران: دانشگاه علوم پزشکی ایران،۱۳۸۲. ص ۵۷۳

۱۳ . عقیلی خراسانی، سید محمد حسین: قرابادین کبیر. دانشگاه عبوم پزشکی ایران. مرکز مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل. ۱۳۸۷. ص ٦۲۰

۱٤ . هروی، موفق بن علی. الابنیه عن حقائق الادویه(روضه الانس و منفعت النفس). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.چاپ اول،۱۳٤٦.ص.۵۳

15. http://www.kew.org/science-conservation/plants-fungi/drimia-maritima-maritime-squill

۱٦ . تاج بخش، حسن. فرهنگ کتاب اغراض الطبیه و المباحث العلائیه. تهران: انتشارات دانشگاه تهران. ۱۳۸٤. ص٦۱۳

۱۷ . امامی ا. و همکاران. کتاب مرجع گیاهان دارویی. مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی ایران. جلد دوم. صص ٦-۱٤٤۳، ۱۳۹۲

18. British Pharmacopoeia. 2012. P.3641

19. Bozorgi M, Amin Gh, Shekarchi M, Rahimi R. Medicinal Plants of the Genus Drimia: a Review on Traditional Uses, Phytochemistry,Pharmacology and Toxicology. J Tradit Chin Med. 2015. In press

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-06]